

FRANCIAORSZÁG VÁLSÁGTÖRTÉNETE

Michel Winock

La fièvre hexagonale

Les grandes crises politique 1871–1968.
Calmann-Lévy. Paris, 1987.

A szakadék szélén bekötött szemmel tátongó magyar könyvkiadás és terjesztés lehangoló látványa után a párizsi könyvesboltok úgy hatnak, mint megfáradt utazóra a fogadó barátságos fényei. A tőkeerős könyvvállalkozások és (főleg) a fizetőképes kereslet világában nem gond többezer kiadványt kiadni évente, új sorozatokat („collection”) indítani és raktárkészleten tartani a lassan fogyó tudományos műveket. A sorozatok nagy népszerűségnek örvendenek francia földön, van olyan kiadó, amelynek nincs is sorozaton kívüli publikációja. (Nálunk talán a Századvég sodródik ebbe az irányba.) Különösen nagy forgalom bonyolódik a „livre de poche”-ok, a zsebkönyvek piacán: az utolsó adat szerint 1991-ben a zsebkönyvkiadás meghaladta a 120 millió példányt, felölelve a barkácsolástól a teológián át a költészetig mindent. Az üzletágba minden kiadó beszáll, ha csak a társadalomtudomány legfontosabbjait tekintjük, jelen van a Gallimard („Folio”), a Flammarion („Champs”), a Seuil („Points”), a Complexe („La Mémoire du siècle”, „Questions au XXe siècle”), Presses Universitaires de France (PUF – „Que sais-je?”) stb. A várhatóan sikeres könyvek gyakran egyszerre jelennek meg komoly akadémikus, kemény kötésben és – néha rövidítve, például jegyzetek nélkül – zsebkönyv formátumban. A zsebkönyvkiadás hagyománya és jelentősége egészen más Franciaországban, mint hazánkban; annak ellenére, hogy a zsebformátumban megjelenő könyvek egy része praktikus tanácsok adására, szórakoztatásra vagy vulgarizált ismeretek továbbítására vállalkoz-

zik, a tudományos jellegű könyvkiadás súlya és szerepe nagyon jelentős – a forma ellenére. A történettudományi szakkönyvek legalább fele a kézhez álló, nagypéldányszámú zsebkönyvsorozatokban jelenik meg.

Michel Winock munkáit is jobbra a „livre de poche” könyvkategóriában adták ki. A nagy francia politikai krízisekről írt művét akár tudományos pályafutása összefoglalásának is tekinthetjük, hiszen ezen történelmi csomópontok kutatásával már évtizedek óta foglalkozik. Első jelentős munkája a párizsi kommünről szól (*Les Communes* Seuil, 1964; kibővítve: 1971). Ezt és a sokszor kiadott III. köztársaságról szóló összefoglaló munkáját (*Naissance et Mort de la IIIe République*. Calmann-Lévy, 1970, kibővítve 1976; újjászzerkesztve *La troisième République* címmel 1978, majd 1986) is Jean-Pierre Azéma-mal, a kor kutatói között szintén nem teljesen ismeretlen történésszel együtt írta. E kötet nagy erőssége és egyben gyengesége a kísérlet a III. köztársaság problémáinak eredeti interpretációjára, ami a francia tudományos életben nagy vitákat kavart. (A reflexiókból válogatást közöl az újjászzerkesztett változat.) Jellemző érdeklődésükre (és arra, hogy mennyire nem akadémikus befejezettséget sugároz a kötet), hogy a könyv anyagát tekintve teljesen kiegyensúlyozatlan: jórésze a kommünről (az eredetről) és 1940-ről (a bukásról) szól. Az egyik legjelentősebb intellektuális folyóirat politikatörténetének megírása után (*Histoire politique de la revue 'Esprit', 1930–1950*. Seuil, 1975.) egy újabb történelmi gócponttal (és egy újabb politikai rendszer végével) foglalkozik: a IV. köztársaság 1956 és 1958 közötti történetét meséli el (*La République se meurt*. Seuil, 1978; Gallimard, 1985). Az Algír-Szuez-Budapest 1956-os háromszög felrajzolása után a francia erőviszonyok módosulását vizsgálja, hogy a végén megkíséreljen magyarázatot adni az okra, ami

Franciaországot 1958-ban a De Gaulle-hoz való menekülésre készítette. A francia nacionalizmust vizsgáló munkái (*Édouard Drumont et Cie. Antisémitisme et fascisme en France*. Seuil, 1982.; majd – részben ugyanazzal a szöveggel – *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*. Seuil, 1990.), amelyekben a nacionalizmus, antiszemitizmus, bonapartizmus és fasizmus viszonyát próbálja kibogozni, már közvetlenül előkészítették az ismertendő könyv egyes témáit (pl. a boulangerezizmus, a Dreyfus-per).

Winock könyvének címe (*La fièvre hexagonale*, szó szerint „A hatszögű láz”) két dologra utal: egyrészt Franciaországra, hiszen a franciák – alakja miatt – országot szívesen becézik „hexagone”-nak; másrészt arra a lázas állapotra, amelyben a francia politikai közélet szenved a francia forradalom óta. Az alapkérdés tehát ez: mi az oka annak, hogy a franciák „elfogyasztottak” 1789 óta 14 vagy 15 alkotmányt, 3 királyságot, 2 császárságot és már az ötödik köztársaságukban élnek? Mi az oka a francia kormányzási módok eme törékenységének? Miért a törések, a diszkontinuitások, a szakadások jellemzők inkább a francia politikátörténetre s nem a folyamatosság? Mi az oka annak, hogy a francia politikai szféra képtelen a konszenzusra, a megegyezésre? Miért nincs Franciaországban politikai közép? Mi az oka annak, hogy Franciaországban *politikai váltógazdálkodás csak politikai válságokon keresztül* lehetséges? És itt jutottunk el Michel Winock könyvének központi témájához: Hogyan zajlottak le ezek a politikai krízisek? S ezen keresztül: Mi az a *közös* elv, amely a francia *különösségeket* létrehozza?

Sajnos Winock nem veszteget túl sok szót a „*politikai válság*” fogalmának tisztázására. Mindenesetre az kiderül, hogy a politikai konfliktusok egy speciális fajtájára gondol, amelyben rendszerek léte válik kérdésessé. A köznyelvtől eltérően tehát nem tekinti válságnak sem a politikai feszültségeket (például az anarchista merényletek, a Panama-botrány vagy a Népfront okozta konfliktusokat), legyenek azok bármely súlyosak, sem a kormány-

válságokat, legyen megoldásuk bármely nehéz is. Azt mondhatjuk, hogy Winock számára mindazok a politikai konfliktusok, amelyeket az adott intézményrendszer kanalizálni tud, nem számítanak krízisnek. Azok azonban, amelyek valódi veszélyt jelentenek a közhatalmak működésére, amelyek az ország kormányzási formáját teszik kérdésessé, amelyek – mondhatnánk ismerős szóval – rendszerváltást eredményeztek vagy eredményezhettek volna, ezek a politikai konfliktusok állnak a könyv középpontjában. A francia történelem a szerző szerint III. Napóleon bukásától számítva nyolc politikai válságot (*crises politiques*) élt át a kommüntől 1968 májusáig. A könyv szerkezetét tekintve három egyenlőtlen részből áll: felbontható egyrészt az eme nyolc politikai krízist elemző fejezetekre, tulajdonképpen esettanulmányokra; másrészt egy összefoglaló fejezetre, amely az esettanulmányokból tanulságokat kíván levonni; harmadrészt pedig egy függelékre, ami lényegében arra ad magyarázatot, hogy az 1947-es történések (amikor a kommunistákat kizárták a kormányból) miért nem tekinthető politikai válságnak. Az architektúra talán valamiféle következtetési utat sejtet, amely során az egyes esetek empirikus elemzéséből vonhatunk le a szerző segítségével bizonyos konzekvenciákat. Szerzőnk azonban sokkal inkább egy, a politikatudományban már régóta felállított tétel történelmi alapjait keresi, de ez az egész munkát átható intuitív gondolat egyáltalán nem hátránya a könyvnek, a művet érdekessé tevő erőteljes interpretációkra ez ad lehetőséget. De nézzük meg közelebbről ezen esettanulmányokat.

A marxista-leninista elmélet jól ismert felfogása szerint a *párizsi kommun* a szocialista forradalom felé való menetelés egy nagyon jelentős epizódja, tulajdonképpen az októberi orosz forradalom közvetlen előképe. Ez a kísérlet azonban (még) elbukott, mivel a munkásosztálynak nem volt egységes, hatékony élcsapata, egyszóval nem létezett a bolsevik párt. Winock – emellett, hogy nem igazán hisz a történelmi törvényszerűségeken – két érvert is felhoz e felfogással szemben. Egy-

részt a bolsevikok győzelme két ígéreten alapult: hogy tudniillik földet adnak a földteleneknek és hogy abbahagyják a milliós áldozatot követelő háborút. Ezzel szemben a kommünárok hazafias lelkésedésből a poroszok elleni háború folytatását kívánták, és természetesen semmilyen földet sem ígértek (igazán kapcsolatuk sem volt a vidékkel) a túlnyomóan kistulajdonosokból álló paraszti osztálynak. Másrészt, és ez a fontosabb, korántsem volt olyan egyenes vonalú az események folyása, ahogy ezt a szocialista történészek leírni szeretnék. A válság kezdetén szó sem volt a szocialistákról, a feszültség a republikánus Párizs és a választásokból meglepő módon monarchista többséggel kikerült nemzetgyűlés között húzódott. Ezen ellentét azonban politikai volt, nagyjából szociális tartalom nélkül. A világnézeti összeférhetlenség súlyosbodott a háború befejezésével kapcsolatos nemzeti kérdéssel; Párizs a végsőkig való harcra készült és nemzeti gyalázatnak érezte a fegyverszünet megkötését. A két elvi ellentétet a nemzetgyűlés elvakult royalista többsége megterhelte még számos lépésével, ami erősítette a párizsi forradalmi irányzatot és fokozta a politikai gyűlöletet.

Márpedig a polgárháború *háromfajta gyűlölethez* táplálkozott. A fenti politikai ellenségeskedés volt az egyik, amely kezdetben, főleg a forradalmároknál, szimbólumokban nyilvánult meg (például a Vendome-oszlop ledöntése). Ez a francia forradalomban gyökerező polgárháborús szimbolika része volt a másik elvakultság-nak, a forradalmárokénak. Nem szokták kiemelni, de az 1871-es polgárháború valálsháború is volt egyben, háború a hajlíthatatlan katolicizmust képviselő nemzetgyűlés és a párizsi harcos ateizmus között. Történelmi okokból (amelyeket később fejt ki Winock) a republikanizmus az antiklerikalizmus szinonímájává vált, ahogy az egyházat a restaurációval, az ellenforradalommal, a royalizmussal azonosították. Ez az engesztelhetetlen katolicizmus oly mértékben összefonódott a privilégiumokba, egyenlőtlenségbe fagyott társadalom víziójával, hogy a vallási gyűlölködést nehéz elválasztani a polgárháború harmadik

táplálójától, az osztálygyűlölettől. Bármennyire meglepő, az osztálytudat sokkal erősebb volt a versailles-iaknál, a fenti társadalomkép alapján pontosan tudták, hogyan tartoznak össze. A kommünárok között sokkal gyakoribb volt a szegény/gazdag ellentétbe állítás, mint a burzsoá/proletár. Tudatuk elsősorban republikánus volt és nem szocialista; és ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen az ellenségképük ugyanaz volt, mint a sans-culotte-okké 1793-ban: az arisztokrata, a pap, a gazdag.

A polgárháború ideje lehetetlenné tette, hogy a két elvakultan harcoló, egymással tárgyalni, kompromisszumra jutni képtelen fél, a versailles-i királypártiak és a párizsi kommünárok, között az egyébként politikailag korántsem erőten „harmadik párt”, a mérsékelt republikánus irányzat közvetítése sikeres legyen. Az eltávolított (kivégzett, deportált, emigrált) szélsőbal és a megosztott royalizmus azonban az 1871-es politikai válság igazi győzteseivé tette őket; a következő, az *1877-es krízis* már erről szól. A királypárti többségű nemzetgyűlés a monarchisták három csoportjának megegyezésképtelensége, illetve a jobbközép különböző félelemből fakadó kettészakadása miatt egészen egyedülálló módon a köztársaság proklamálásával fejezte be mandátumát 1875-ben. A következő évben választott képviselőház pedig erős republikánus többségű lett és republikánus miniszterelnököt választott. A baloldal és a jobbközép kompromisszuma eredményeként azonban a köztársasági elnök és a szenátus is jobboldali maradt. A válság 1877. május 16-án tört ki, mikor Mac-Mahon tábornok, köztársasági elnök lemondatta miniszterelnökét, a képviselők óriási többségének támogatottságát élvező Jules Simon-t, helyére állítva az antirepublikánus jobboldal szimbólumát, de Broglie herceget. Míután a szenátus és az elnök feloszlatta a képviselőházat, vad küzdelem tört ki a jobb- és baloldal között. A két nem volt kicsi: a viszony alkotmányos tisztázása a (felelőtlen) köztársasági elnök, a kormány (amit ugyan az elnök nevez ki, de a képviselők többségének támogatása nélkül cselekvésképtelen), a szenátus és a képviselőház között; vagyis hogy érvénye-

sülnek-e a republikánus alkotmányos elképzelések. Az októberi választások teljes baloldali győzelmet hoztak és eldöntötték a kérdést. A szenátus elismerte az általános választásokból létrejövő alsóház szupremáciáját, a köztársasági elnök pedig nem jutott többé komolyabb szerephez a III. köztársaság folyamán. A válság következményei azonban ennél jóval mélyebbek szerzőnk szerint. A köztársaság eszméjével teljes mértékben azonosuló és azt monopolizáló baloldal az „abszolút köztársaságot” hozta létre, egy rezsimet, amelyet csak a „győztes Franciaország” érzett magáénak, a „vesztes Franciaországot”, a legyőzött jobboldalt kizárva belőle. 1871 a munkásokat, 1877 a katolikusokat rekesztette ki a hatalomból.

Ekkor ugyanis már a katolikus/antiklerikális választóvonal jelentette a bal- és a jobboldal közötti demarkációs vonalat, vagyis az államhatalom birtokosai és az abból kizártak határát. Éppen ezek a kirekesztettek képezték szerzőnk szerint a *boulangier-izmus* társadalmi bázisát. E mozgalom a Ferry-féle köztársaság három fő válságából eredt. A gazdasági válság következményeként leeső mezőgazdasági jövedelmek, a kiskereskedők tömeges tönkremenése a nagyáruházak megjelenése miatt, az egyre növekvő munkanélküliség mind potenciális támogatóbázist jelentett egy elégedetlenséget kifejező mozgalomnak. A köztársaság gyarmati politikája a nemzeti érzés válságát hozta magával, megsértve azokat, akik az elvesztett Elzász-Lotharingia tartományokat szerették volna előbb megszerezni, mint távoli sivatagokat. Harmadsorban a köztársaság politikai rendszerének zavarai, a többség krónikus hiánya, az ebből fakadó kormányzati instabilitás, a gyakori korrupciós botrányok parlamentellenes hullámot indítottak el. Ez a homályos elégedetlenségi érzés találta meg képviselőjét *Boulangier* tábornokban, ebben a nacionalista, revansista, populista tábornokban, aki mint hadügy-miniszter szerzett magának hírnevet. A monarchisták, a katolikusok és a sajtó egy részének segítségével rövidesen tömegmozgalom alakult ki támogatására, amely Franciaország minden politikai csoportját

és társadalmi osztályát megosztotta. Winoock a mozgalom főbb interpretációs kísérleteinek mindegyikében (a kortársak, például Engels által is látott bonapartizmus; Odile Rudelle „visszavágás”-elmélete, amely szerint a parlamenti oligarchia elleni mozgalomról van szó; Zeev Sternhell teóriája a boulangier-izmus modern nemzeti szocialista jellegéről) lát elfogadható elemet, de az egységiséget hangsúlyozva. Az értelmezést akadályozza, hogy a boulangier-ista politikai hullám teljesen hősének, vezérének személyéhez kötődött, így a tábornok külföldre menekülése után mozgalma villámgyorsan (ahogy született) lehanyaglott és befejezetlen maradt. Mindazonáltal volt néhány súlyos következménye: a köztársaság fogalma azonos lett a parlamenti köztársaságéval, aki ezt nem ismerte el, vagy más köztársasági államformát (pl. elnöki rendszert) vallott helyesnek, nem számíthatott többé republikánusnak. Másrészt kiderült, hogy megfordultak a százéves viszonyok, a vidék védte a köztársaságot a párizsiak veszélyeztetésével szemben.

A *Dreyfus-per* megmutatta, hogy a boulangier-izmus létező társadalmi igényeket fogott össze, hiszen a nacionalista jobboldalon belül megjelent a boulangieristák jórésze. Az Dreyfus-ellenesek két csoportja közül a *parlamenti* csak később artikulálódott, de kialakulása annál jelentősebb, mivel magába integrálta a balközép egy részét is; megkezdődött a baloldali politikai erők (máig tartó) jobbratulódása Franciaországban. Ezzel a jobboldal elvesztette köztársaságellenes jellegét, hiszen volt egy olyan csoportja, amely meggyőződéses republikánus volt. A Dreyfus-ellenesek másik irányzata, a sokkal radikálisabb *nacionalisták* több rétegből álltak: a boulangier-izmusból visszamaradt vagy a szocialistákból kiszakadt nemzeti szocialistákból (különírva), az elradikalizálódott konzervatívokból és – leginkább – a katolikusokból. Ezt a heterogén társaságot nem a vezér tartotta össze (mint a boulangier-izmust), hanem a közös eszme, az *antiszemitizmus*. A zsidókat tették felelőssé a munkások nyomorúságáért, az egyház bajaiért, a franciák megosztottságáért. Mind-

ennek ellenhatásaként nem tekinthette az „ügy” után senki baloldalinak magát, aki antiszemita volt. A Dreyfus-per létrehozott egy nagyon fontos fogalmat, a „*dé-fense républicaine*” jelszavát és vele a köztársaságiak védekező reflexeit. A III. köztársaság tartósságát éppen a republikánusok kifelé egységesnek mutatott arca, a különböző – amúgy marakodó – baloldali csoportok a jobboldali veszéllyel szembeni reflexszerű összekapcsolódása adta. Más országokkal szemben a szocialistákat a francia politikai struktúra nagyon gyorsan integrálta, amiben nem kevés szerepe volt Jean Jaures zseniális lépésének a Dreyfus-perben. Azzal ugyanis, hogy a revizionistákhoz (a per újrafelvételét követelőkhez) kapcsolta mozgalmát, elismertette azt mint a baloldal részét és ezzel mint a rendszer birtokosainak egyikét. A republikánus keret létrejött, és erejénél fogva a további válságok már ebben a politikai kontextusban játszódtak le.

Az „ügyet” követő évtizedek jelentették a leghosszabb válságmentes időszakot Franciaország újabb történetében, a radikálisok köztársasága ekkor élte fénykorát. A huszas évektől azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a baloldal uralkodni még tud (a parlamenti választások mind egyikét megnyerte), de kormányozni már nem. A politikai rendszer krízise a *baloldal széteséséből* keletkezett szerzőnk szerint: egyrészt az 1920-as tours-i kongresszuson a szocialisták kettéváltak, és a kommunisták még a szocialistákat is „fasisztának” tekintették; másrészt a szocialisták forradalmisága összeegyeztethetlenné vált a radikálisok középosztályt képviselő gondolkodásával. Mivel a jobboldal egyre nagyobb része elfogadta a köztársasági formát, nem volt többé akadály a középbal és a középbjobb összekapcsolódásának. (Ahogy Winock szellemesen megjegyzi, a határvonalon már nem Jézus, hanem egyre inkább Marx állt.) Így történhetett meg, hogy a baloldal háromszor is a megnyert választás után két évvel (1926, 1934, 1938) kénytelen volt átadni a kormányrudat egy jobboldali vezetésnek. A határvonal áthelyeződése hosszú és nehéz folyamat volt a baloldalon történelmileg

kialakult érzelmi összeforrottság miatt. Az *1934-es válság*, amely a baloldal parlamenti többsége ellenére megnyilvánuló kormányképtelenségét újra bizonyította, egy olyan antiparlamentarizmus erejét mutatta, amely két forrásból is táplálkozott. Felerősödött egyfelől a régóta létező parlamentellenesség válaszul az egyre rosszabbul működő politikai intézményekre; nem véletlen, hogy a válságot kirobbantó ok, a csepp a teli pohár tetején egy újabb, a radikálisokat kompromittáló politikai botrány (a korrupciós Stavisky-ügy) volt. Legalább ilyen fontos azonban a 30-as évek szigorodó nemzetközi környezete, amelyben sorozatosan kerültek hatalomra vagy erősödtek meg a tekintélyuralmi kormányzatok, például mutatva a franciáknak is. Az *1934. február 6-án* kicsúcsosodó, jobboldali csoportok, ligák által szervezett tüntetéssorozat nem érte el a jelszavakban kitűzött célját, a parlamentáris intézmények még egyszer ellenálltak (bár nem utolsósorban a kihívó fél egységes vezetésének hiánya következtében), a Daladier-kormány másnap mégis lemondott és Doumergue alakított jobboldaliakból és radikálisokból álló kormányt. A baloldali mitológia gazdagodott egy újabb hivatkozási dátummal („a fasiszta puccskísérelt”, bár sem fasiszta nem volt, sem *coup d'État*-t nem készítettek elő), az emlékek azonban már nem voltak elegendők a közös kormányzáshoz, mégha ezt a Népfronttal még utójára meg is kísérelték.

Az *1940-es válság* nem a megszokott forgatókönyv (politikai csoportok nyílt harca, utcai megmozdulások stb.) szerint zajlott, ahogy a körülmények sem voltak a szokásosak: Franciaország földjén ellenséges csapatok törtek előre, és nem volt remény a megállításukra. A menekülő Reynaud-kormány semmilyen belső egységgel nem rendelkezett a teendőket illetően. A kormányfő és – egyre csökkenő számú – támogatói (köztük De Gaulle) a háború folytatására voksoltak, az ellenállást akár a gyarmatokra is áthelyezve. A Pétain-Weygand-Darlan defetista csoport a háborút befejezettnek tekintette, nem hitt az angol segítség erejében. A tűzszünet a katonai vereség elismerését jelentette volna, de

megőrizte volna a kormány mozgásszabadságát (ahogy a hollandok tették); a fegyverszünet meghagyta a hadsereg becsületét, de az országot német ellenőrzés alá helyezte. A hatalom Pétain, a világháborús győzelmeiből táplálkozó karizmával rendelkező aggastyán kezébe került. A tűzszünet után – már Vichy-ben – összeülő parlament (amely azonos volt a népfrontkormányt megszavazó nemzetgyűléssel) 1940. július 10-én – felszámolva a hatalmi ágakat – teljhatalmat adott Pétainnek, beleértve egy új alkotmány kidolgozását és hatályba léptetését is. A nemzetgyűlésben nem volt ellenzéke Pétainnek; még olyan emberek is bénultan figyelték az eseményeket, mint Léon Blum, nem tudván alternatívát állítani a „Francia Állam” megszületésének és vele a Francia Köztársaság eszményei porba hullásának. Winock szembehelyezkedik a történetírók többségének álláspontjával és tagadja, hogy a köztársaság szomorú vége a 30-as években determinált lett volna. Szerzőnk szerint nem függött a francia politikai rendszer természetétől a Molotov-Ribbentrop paktum létrejötte (és ezzel az első világháború idején még létező keleti egyensúly megszűnése), a katonai vezetés gyengesége, az angol politika paicifizmusa, vaksága Hitler igazi tervei iránt és természetesen a játszma résztvevőinek személyes, gyakran véletlenül alapuló döntései. A III. köztársaságnak fenti részleges felmentése persze jónéhány ponton vitatható, bár könnyen lehet, hogy Winock is – amúgy nagyon rokonszenvesen – inkább csak a történeti determinizmus képviselőinek szeretne egy oldalcsapást elhelyezni. Amellett, hogy el kell ismernünk, hogy a III. köztársaság nem az összeomlás egyedüli felelőse, azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a köztársasági elveket egyszerűen megdöntötte a katonai vereség. S ez nem valómi erős legitimitású, stabil rendszerre. (Érdekes, hogy Winock egyszerűen nem foglalkozik a legitimitás problémájával, amivel némi űrt hagy az olvasóban.)

Az 1958-as válság, amit Winock sokban az 1940-es, lezáratlan (mondhatnánk: a nemzettudatban fel nem dolgozott) válság folytatásaként tekint, szerzőnk szerint

három fő okra vezethető vissza. Az első kettő ismerős, (az összeesküvéselmélet híveit kivéve) minden elemző által elfogadott: egyrészt a kilátástalan algériai háború, amely kiúttalan volt, hiszen sem a függetlenséget nem lehetett megadni a történelmi emlékezet és az Algériában már száz éve megtelepedett európai eredetű „feketelábúak” ellenállása miatt, sem a felkelést (és a mögötte álló 8,5 millió arabot) nem lehetett leverni. Másrészt a III. köztársaság szervei bajait jórészt átöröklő IV. köztársaság kormányozhatatlansága járult hozzá nagymértékben a krízis kialakulásához. Bár a Winock által elemzett harmadik oknak más szerzők nem tulajdonítanak nagy jelentőséget, de valóban helytállóan látszik kiemelni a hadsereg krízisét. A világháború után lezajlott szociológiai változások és az indoknai háború hatása mellett legfőképpen a katonai morál megváltozása bír nagy jelentőséggel. Az 1940-es válság következményeként a katonák, akik között a közszellem korábban a mindenkori legális hatalomnak való engedelmesség ideája volt, rákényszerültek a politikai döntésre a rebellis De Gaulle, az országát a németek kezébe adó Pétain és (1942-ben) Darlan között.

A három válság 1958 májusában összekapcsolódott, és hirtelen láthatóvá vált a hármass hatalom (amely, mi azért emeljük ki, három különböző legitimáción alapult). Az államapparátusnak már parancsolni képtelen, de a legalitást birtokló Párizs május 13-án szembetalálta magát a forradalmi retorikára hivatkozó *Algírral*, ahol a defetista politikával élgedetlen katonák és a „feketelábúak” összefogtak. Két nap múlva egy nyilatkozatával *De Gaulle* is belépett a hatalomért folytatott küzdelembe, s személyes tulajdonságaival (történelmi múlt, kivételes karizmatikus képességek, taktikai érzék) egy olyan harmadik, erkölcsi hatalmat alkotott, ami lehetővé tette, hogy a két engesztelhetetlen, kishíján polgárháborúba keveredő (az ejtőernyősök már Korzikát is elfoglalták!) párt között a tábornok játssza el a „homme providentiel” szerepét. A kormányt alakító De Gaulle gyakorlatilag lehetőséget kapott, hogy lebontsa a IV. köztársaság épü-

letét és a végrehajtó hatalom megerősítésével új politikai struktúrát hozzon létre. A válságkomplexumot egyrészt új alkotmány megszavaztatásával (és ezzel az V. köztársaság megalapításával), másrészt az algériai háború (ami mély sebeket ejtett a francia nemzeti tudaton) befejezésével oldotta meg.

Az „*exécutif*”, a végrehajtó hatalom megerősítése ugyan megszüntette a kormányozhatatlanság veszélyét, de a paternalizmusba és autokratizmusba hajló V. köztársaság tíz évvel később újabb válságba sodródott. 1968 májusában sorban egymás után lezajlott egy egyetemi válság (barrikádokkal és utcai harcokkal), egy szociális válság (általános sztrájkjal és tüntetésekkel), egy politikai válság (a tábornok pillanatnyi összeomlásával és önelnökjelöltekkel), miközben az egész beágyazódott egy civilizációs krízisbe. Úgy tűnik, ez az az eseménysor, ami Winock számára a legnehezebben értelmezhető (hozzátehetjük: nemcsak számára). A nagyívű összefüggések helyett ez esetben a véletlenek, az egyenként csak kisebb feszültséget teremtő konfliktusok alkalmi összejátszásából született robbanásnak tekintti a krízist. Az előző hét esetben szokásos elemzési mód, amelyben világos ellentéteket állított fel, '68 esetében nem látszanak alkalmazhatónak. Winock a válságot új típusú konfliktusnak nevezi, csak-hogy a típusnak ez az egyetlen példája. Nehéz ügy, kínlódnak is vele eleget a történészek, szociológusok, politológusok. A válság feloldásának és hatásának elemzése azonban a szokott biztos kézre vall. Érdekes, hogy mekkora szerepet tulajdonít a krízis végkifejletében a kommunista párt lázongást elutasító vonalvezetésének, amely így (Winock csak körülírja) – saját marxista kategóriáit használva – objektíve De Gaulle szövetségesevé válik és döntően járul hozzá az V. köztársaság fennmaradásához.

Kevesebb mint egy évszázad alatt tehát nyolc politikai válság rázta meg Franciaországot, nyolcszor került lázas állapotba a közélet, nyolc alkalommal vált kérdésessé a fennálló kormányzati rendszer, a közhatalom nyolcszor volt képtelen elren-

dezni valamely közérdekű problémát. A francia kormányzati rendszer mindig szakadást, diszkontinuitást okozó válságaiból *a politikai élet szélsőséges instabilitására* következtethetünk. Az utolsó fejezet ennek vizsgálatát célozza.

A recenzióhoz mellékelt táblázat összefoglalása Winock tipológiájának, amely öt fő szempont (a válság kialakulása, tartalma, ereje, feloldási módja, kihatása) alapján csoportosítva próbálja összehasonlítani a vizsgált kríziseket. Ez a *komparatív politikatörténet* valóban roppant hatásos és az olvasó szellemét megtermékenyítő (például lehetne a szovjet blokk politikai válságait 1953 és 1990 között hasonló módon összehasonlítani, tipologizálni), azonban – mint minden eredeti, gondolatgazdag dolog – rengeteg kérdést is felvet. Minden „táblázatos”, kategóriákat felhasználó módszer zártsága folytán kritika tárgya lehet, hiszen sohasem tudja lefedni a valódi, a fekete-fehér osztályozásnál jóval színesebb világot. (Miért nem szempont például a válság nemzeti emlékezetre gyakorolt hatása, ami sem lényegtelennek, sem összevethetetlennek nem tekinthető?) Jóval nagyobb probléma azonban az, hogy Winock – a minden kritériumnál egyenként elvégzett, amúgy nagyon érdekes csoportosítgatáson túl – gyakorlatilag nem használja ki az osztályozás adta lehetőségeket és nem nyújt áttekinthető összehasonlítást. A könyv alapkérdéseinek megválaszolásához nem jutunk közelebb a tipológiával, ez a fejezet nem igazán szerves része a fejtegetésnek.

Annál inkább az azonban a könyv utolsó néhány oldala! Winock itt a megelőző négy száz oldalt *nagyívű történeti interpretációba* helyezve kísérletet tesz az alapprobléma megválaszolására. A feleletet Franciaország kulturális örökségeinek antinómiájában, a római katolicizmus és a francia forradalom hagyományának összecsapásában látja. Az *ancien régime*-ben nem létezett vallásszabadság, az államvallás katolicizmus és az abszolút monarchia csak egyetlen és oszthatatlan igazságot tűrt el. A türelmetlen katolicizmussal szemben kizárólag a behódolás vagy a lázadás volt lehetséges. *Reformáció híján*

Franciaország a *forradalmat* robbantotta ki. A klérus polgári alkotmánya és Vendée gyorsan lehetetlenné tett mindenfajta kompromisszumot a forradalom és a katolicizmus között; a franciák képtelenek voltak két igazság létét elfogadni. A közös ellenség összeforrasztotta a Trónt és az Oltárt, ahogy a republikanizmus és az antiklerikalizmus is elválaszthatatlan lett. Még az (az 1870-es évektől létező) „opportunistá” baloldal is a „vallásos előítéletek” kiirtását tette végős céljaként. A konszenzus, ami pluralizmust kíván, nem lehetséges, hiszen az ellentétek feloldását az egyik fél az újraalkotott vallásos egységben, a másik a tudományban és a fejlődésben való hitben való egységben látta. Ez az örökség a „*tabula rasa*” *fétiséhez* vezetett és a mindenkori politikai konfliktusok egyszerre kaptak vallási (még ha egyszerűen valami materiális dologért is folyt a harc, a konfliktust akkor is valamilyen univerzális eszményhez kapcsolták), valamint teátrális („győzünk vagy meghalunk”) dimenziót. (Bármennyire is „hazainak” tűnik a fenti fejtegetés, nem a mi régióinkról van szó.)

Winock mégsem tartja teljesen elfogadhatónak azt a pesszimista elméletet, ami szerint 1789 óta Franciaországban látni polgárháború folyik. Már a középkortól létező gazdasági és szociológiai okokból a politikának ellensúlyá van a franciák földjén: az erős *individualizmus*. A polgár állandó életstratégiája a hatalom kijátszása, a bürokrácia átverése. Az abszolutista és napoleoni időkből örökölt autoriter stílusú állammal szemben a civil társadalom

gyengeségeit (hiszen az individualizmus, az önszervezésre való hajlam hiánya az erős állam mellett nem tette lehetővé a „corps intermédiaires” kiépülését) a forradalmi tettekkel kompenzálták. A kompromisszumkészség mentális hiánya miatt így *a politikai válságok váltak a szabályozás normális eszközeivé*. A válság az, ami felmutatja a diszfunkciót, előkészíti a megoldást, felvázolja a változás módját vagy egyszerűen lecseréli a rendszert.

Szerzőnk szerint azonban 1968 óta a politikai közszellem valamiféle megnyugvása következett be. Ennek szimbólikus pillanata *1981*, amikor a jobboldal politikai válság nélkül adta át helyét a baloldalnak a kormányzatban. Remény nyílik arra, hogy a franciák elfogadják a nyílt és konfliktusos társadalom ideáját, amelyben a békésen versenyző jobb- és baloldal egyformán szükséges.

Összességében elmondható, hogy Michel Winock könyve egyszerre rendelkezik átható intuitív erővel és (a leíró fejezetekben) nagy tárgyismerettel. A szerző koncepciója korántsem támadhatatlan, néhol (mint minden interpretáció) kissé szimplifikálónak tűnik, de mindenképp termékeny, továbbgondolható elképzeléseket kínál. Régióinkból nézve pedig ez a könyv megtanít arra, hogy Nyugat-Európa demokráciáit mennyire nem lehet össze-mosni (hiszen például Anglia fejlődése egészen másképp történt), és hogy egy működő liberális demokrácia kialakulása mennyire hosszú, konfliktusos folyamat.

Soós Gábor

Franciaország válságtörténete – tipológia

Válságok	Kommün	1877. május 16.	Boulangérismus	Dreyfus-per	1934. február 6.	1940. július 10.	1958. május	1968. május
I. Erédete A kulcs- konfliktus	A versailles-i kormány a forradalmasult Párizs ellen	A konzervatív jobboldal a republikánus bal ellen	A jobb- és baloldali ellenzék a parlamentáris közirtárság ellen	A nacionalista jobboldal a parlamentáris közirtárság ellen	A konzervatív jobboldal a radikálisok közirtársága ellen	A fegyverszünet- partiak a háború- partiak ellen a kormány ellen	A „francia Algéria” hívet és a hadsereg	Az új társadalom hívei a fennálló hata- lommal szemben
A kibombantó ok	A kormány egyoldalú lépése: az ágyúk visszavétele	Az államfő döntése: a kormányfő menesztése	Egy népszerű tábornok féltreállítása	Zola írása az Aurore-ban „Vádolom”	Egy rendőrfőnök féltreállítása	Új kormányfő (Pétain) megválasztása a katona össze- omlás idején	Új kormányfő megválasztása (Pflimlin) drámai dekolimációs körülmények között	Rendőri elnyomás egyetemi válság körülményei között
Előrelátha- tósági fok	++++	++++	+++	+	+++	++++	++++	+
II. Jellege nemzeti:	+		+	+	+	+	+	
Vallási:	+	+		+				
Szociális:	+	+	+	+	+	+	+	+
III. Erőssége időtartama	Közepes (72 nap)	Közepes (5 hónap)	Hosszú (kb. 3 év)	Hosszú (kb. 2 év)	Rövid (kb. 1 hét)	Rövid (25 nap)	Rövid (20 nap)	Rövid (40 nap)
A főmegrés- vétel nagysága	Jelentős	Közepes/jelentős	Közepes/jelentős	Közepes	Jelentős, főleg Párizsban	Gyenge	Jelentős, főleg az algériai európaiaknál	Jelentős
Intenzitás dramaság	kb. 25 ezer halott, 10 ezer elítelt	Újságok megbüntetése tisztviselők leváltása	Utcai tünetések sajtóhadjárat	Utcai tünetések, a ligák sajtó- hadjárata, párbajok, öngyilkosságok	16 ezer halott és 1000 sebesült	A háborús körülmények elfojtják a nyivános vitát	Katonai partra- szállítás veszélye az anyaországban	7 haitot és 1700 kórházba szállított sebesült
IV. A válság kimenetele	Elnyomás	Választás	Választás	Választás	Karizmatikus államférfi	Karizmatikus államférfi	Karizmatikus állam- férfi és népszavazás	Választás
V. A válság kiharása Rendszerváltás	+					+	+	
Kormányváltás		+		+	+			
Törvény- módosítások								+